

CUTUBKA

DEEGANKEENA

3

Ujeedooyinka Guud ee Cutubka

Mrkuu cutubku dhamaado, ardeydu waxay awoodi doonaan in ay:

- ❑ aqoonsadaan noocyada waa weyn ee dhirta dabiiciga ah ee Itoobiya iyo Geeska Afrika.
- ❑ Aqoonsadaa noocyada waaweyn ee xayawaanada duurjoogta ah ee Itoobiya iyo Geeska Afrika.
- ❑ kala soocaan xayawaanada caadiga ah iyo xayawaanada duurjooga ah.
- ❑ inay cadeeyaan waxtarka dhirta dabiiciga iyo xayawaanada duurjooga ah ee Itoobiya iyo Geeska Afrika
- ❑ Inay sharxaan sababta ay muhiimka u noqotay ilaalinta dhirta iyo xayawaanada.
- ❑ inay baadhaan saameynta ay ku leeyihiin dhaqso ukorodhka tirada dadku dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanada duurjooga ah nolasha dadka.

Tusmooyinka Muhiimka ah

- 3.1 NOOCYADA WAA WEYN IYO KUWA WAXTARKA LEH EE DHIRTA DABIICIGA AH IYO XAYAWAANADA DUUR JOOGTA AH.
  - 3.2 WAXTARKA DHIRTA DABIICIGA AH IYO XAYAWAANADA DUUR JOOGTA AH.
  - 3.3 SAAMEYNTA AY DHAKHSA U KORADHKA TIRADA DADKU KU LEEDAHAY DHIRTA DABIICIGA AH IYO XAYAWAANADA DUUR-JOOGTA AH.
  - 3.4 DHAWRIDDA DHIRTA DABIICIGA AH IYO XAYAWAANADA DUUR JOOGTA AH.
- Sookobidda cutubka
  - Su'aalo kakooban cutubka dhamaantii

HORDHAC

Waxaad Cutubkii hore ku soo barateen dhulka iyo waxa ku xeeran. Waxyaabahii ugu Muhiimsanaa ee aad ku soo dhigtaan waxaa ka mid ahaa qaabka iyo dhaqaaqa dhulka iyo saameynta uu leeyahay dhaqaaqa dhulku.

Cutubkan waxaad ku baran doontaan deegaankeena, Geeske Afrika. Waxuu cutubku si qaar ah ahmiyada u siinayaa oo aad ku dhigan doontaan noocyada waa weyn ee dhirta dabiiciga iyo xayawaanada duur joogta ah iyo waxtar kooda. Waxaa intaa dheer, Saameynta uu dhakhso u koradhka tirade dadka ku leeya hay dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanada duur joogta ah.

Erayada Furaha u ah cashirka

☛ Duur joogta	☛ dhulka jooga sare leh
☛ Baadka dabiiciga ah ee dagaan gaar ah	☛ cimilada
☛ Kaymaha	☛ dhirta lamadagaanka
☛ xayawaanka duurjoogta ah	☛ Geed-abaareed
☛ dhul cowseed	☛ Xayawaanada geedo fuul
☛ dhirta ka baxda daafaha wabiyada	

3.1 NOOCYADA WAA WEYN IYO KUWA WAXTARKA LEH EE DHIRTA DABIICIGA A H IYO XAYAWAANADA DUUR JOOGTA AH

Marka uu dhamaado cashirkan kadib, ardaydu waxay a woodi doonaan in ay:

- ☐ qeexaan macnaha dhirta dabiiciga ah.
- ☐ aqoonsadaan soonayaasha (aagaga) noocyada waa weyn ee dhirta dabiiciga ee Geeska Afrika.
- ☐ kala soocaa waxyaabaha ugu waa weyn ee ay ku kala duwan yihiin soonayaasha dhirta dabiiciga ah.
- ☐ aqoonsadaan xayawaanka duurjoogta ee waaweyn ee gobolka.

3.1.1 Qeexid

Hawl-galka 3.1

Waxaad isla-falanqeysaan Su'aalahaan soo socda

- 1 Waa maxay dhirta dabiiciga ah?
- 2 Maxay yihiin xaaladaha saameynta ku leh nooca dhir ee ka baxda goob.
- 3 Waxaad labada su'aalood ee kore islafalanqeysaan saaxiibada, kadibna waxaad warbixin kooban oo ku saabsan su'aalahaas u soo jeedisaa ardayda kale ee fasalkaaga.

Waa maxay dhirta dabiiciga ah?

Weedha dhirta dabiiciga ah waxay ka dhigan tahay nooc kasta oo dhir ah oo si dabiici ah uga baxada goob ama meel dhulka ka mid ah. Dhirtan waa mid ku baxda xaaladaha caadiga ah ee deegaan iyadoo aadamuhu uuna wax faragalin ah.

Ku laheyn Xaaladaha Muuqaaleed ama juquraafiyeed ee ay meeli leedahay sida cimilada iyo qaab sameyska oogada dhulka ayaa saameeya nooca dhirta dabiiciga ah ee ka baxda deegaan. Geeska Afrika wuxuu dabeecad ahaan leeyahay cimilo iyo qaab sameys dhuleed (oogada sare) oo kala duwan. Sidaa daraadeed deegaanku wuxuu leeyahay noocyo kala duwan oo dhir dabiici ah.

Hawl-galka 3.2

- 1 Adiga oo adeegsanaya ama ka tixraacaya khariirad muujinaysa cimilada iyo dhirta dabiiciga ah ee Geeska afrika, isku day in aad kala aqoonsato noocyada waa weyn ee dhirta dabiiciga ah ee ka baxda meelaha cimilooyinka kala duwan ee Geeska Afrika.
- 2 Tax qeyb kamid ah dabeecadaha ugu waa weyn ee dhirta dabiiciga ah ee Geeska Afrika.

3.1.2 Noocyada waa weyn ee dhirta dabiiciga ah ee Geeska Afrika

Gobalka Geeska Afrika wuxuu ka kooban yahay Afarta waddan ee kala ah Itoobiya, Eritariya, Jabuuti iyo Soomaaliya. Sida laga yaabo in aad ogsoontihiin, cimilada wadamadan Geeska Afrika waa mid kala duwan oo u dhexayso lamadagaan iyo lamadagaan xigaan ilaa iyo nooca cimilo ee dhulka jooga sare leh Albayn ee loo-yaqaano nooca Albaynka (Alpine type).

Si kastaba ha ahaatee, waxaa saameyn weyn ku leh nooca iyo asalka dhirta dabiiciga xaalada cimilo (heer kulka iyo roob da'a) oo ah mida ugu weyn ee sababta farqiga kala duwanaansho ee dhirta dabiiciga ah.

Kala duwanida qaab sameyska oogada sare ee dhulka iyo cimilada Geeska Afrika ayaa sababtay in uu gobalku lahaado noocyo kala duwan oo dhir dabiici ah. Noocyada waa weyn ee dhirta dabiiciga ah ee Geeska Afrika kuwa ugu muhiisan waxaa ka mid ah:

- ★ Dhirta Lama dagaanka iyo Lama dagaan xigeenka
- ★ Dhul cawseedka kulaalaha
- ★ Keymaha
- ★ Dhirta Albaynta (dhirta kabaxda dhulka jooga sare leh).

1 *Dhirta lamadagaanka iyo Lamadagaan xigeenka*

Waxaa cimiladan lama daqaanka iyo lama dagaan xigeenka laga helaa meelaha dhulka jooga hoose leh ee Geeska Afrika. Meelaha lamadaqaanka iyo lama dagaan xigeenka ah ee Geeska Afrika waxay dabeecad ahaan u leeyihiin heer-kul aad u sareeya iyo roob da'a aad u hooseeya. Waxay xaalada cimilo ee noocan ah ka jirtaa dhulka jooga hoose leh ee Eritariya, Itoobiya, Jabuuti iyo Soomaaliya. Xaaladahaas cimilo ee aan soo sheegnay waxay saameyn ku leeyihiin asalka dhirta dabiiciga ah ee gobalka.

Hawl-galka 3.3

- 1 Dhir nooc ee ah ayay kula tahay in ay kabaxdo meelaha lamadagaanka ama lamadagaan xigeenka ah ee Geeska Afrika? Waayo?
- 2 Waxaad sheegtaa qaar ka mid ah waxyaabaha ama siyaabaha u suuragaliyay dhirta noocan ah in laqabsato cimilada lamadagaanka iyo lamadagaan xigeenka?

Waxaa dhulka jooga hoose ee Geeska Afrika kabaxa dhir iskadifaacda una adkaysi badan abaarta (oomanaha) oo loo yaqaano dhir-abaareed (heerofaytis). Dhir-abaareeda (heerofaytis) waa dhir ku noolaan karta xaaladaha cimilo ee aadka abaarta iyo oomanaha (roob La'aanta) u ah. Dhirta noocan ah waxaa laga helaa meela badan oo joogooda dhulka uu hooseeyo oo ku yaala wadamada Geeska Afrika. Tusaale Itoobiya, dhirta noocan ah waxay ka baxdaa meelaha uu jooga

dhulku ka hooseeyo 500 mitir inta ka saraysa heerka badda. Waxaa gaar ahaan dhirta noocan ah laga helaa deegaanka Canfarta iyo deegaankeena Soomaalida.

Sido kale, meelaha dhulka jooga hoose leh ee Eratariya, Soomaaliya iyo Jabuuti ayaa laga helaa dhirta noocan ah. Noocyada geedaha ee ku badan dhirtan waxaa ka mid ah: tiinka, caws abaareedka, iyo dhirta keymaha yar yar ee jiqda ah, qudhaca, iyo dhirta qodaxleyda ah.

Jaantuska 3.1: Dhirta geed abaareedka

Waxaa jira habab kala duwan oo dhirta lama dagaanka (dhir abaareeda) u suuragaliya in ay lahaato difaac iyo adkaysi ay kula qabsato xaalada cimilo ee oomanaha (qalaylka) ah. Waxaana hababkaas ka mid ah kuwan soo socda. Waxay leeyihiin:

- *Caleemo xajista ama keydsan kara biyaha muddo dheer.*
- *Caleemo yar yar oo qodax leh oo ayna cuni Karin xayawaanka caws iyo biyo kunoorka ah.*
- *Xidido dhaadheer si ay u gaadhaan biyaha dhulka ku hoos jira.*
- *Caleemo ilayska cadceeda dib isaga celiya, oo heer kulkooda qabaw in uu ahaado ku dhawra.*
- *Caleemo aan badnayn oo tira yar si ayna biyo badan neefsi ugaga bixin.*

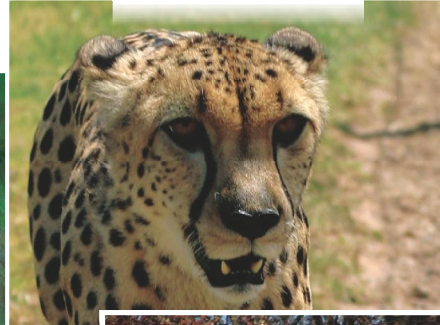
2 Dhul cawseedka kulaalaha

Waa meelaha Geeska Afrika ka mid ka ah ee ay xaaladooda cimilo ka wanaagsantahay mida meelaha lama degaanka iyo lama dagaan xigeenka ah. Waxay meelahani leeyihiin dhul aad u balaadhan oo uu cawska kulaalaha kabaxo. Dhul-cawseedyada kulaalaha Afrika waxaa loo yaqaanaa safaanaa. Dhul cawseedyada safaanaha waxaa laga helaa meela badan oo ayna cimiladu suuragalinaynin (ka caawinaynin) in ay keymo ka baxaan. Meelaha caynkan ah waxaa dhirta kaga badan cawska oo ah mid dhaadheer oo isku cufan (aad isugu shiilan ama isugu dhadhaw) waxaa intaas dheer, iyadooy cimilada ku xidhantahay ayaa waxaa laga heli karaa (ka bixi kara) geedaha qaarkood sida Qudhaca oo kale. Waxaa dhul cawseedka kulaalaha ku nool xayawaano kala duwan oo ay ka mid yihiin kuwan hoos ku sawiran.

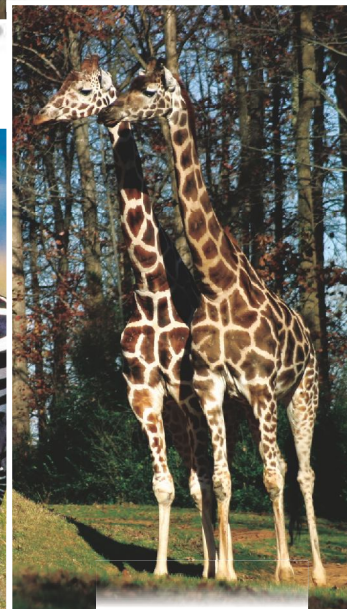
Libaax

Haramacad

Dameer farawyo

Gerri

Jaantuska 3.2: Qaar ka mid ah duur-joogta ku nool dhul-cawseedka kulaalaha

3 Keymaha

Keynta/keymuhu waa dhulka ay geeduhu ku badan yihiin. Geeduhu waxay kabaxaan meelaha roobka badan ee heerkulkuna yahay mid haboon (wanaagsan). Meelaha noocan ah waxaa laga helaa dhulka jooga sare ee Geeska Afrika ee leh cimilada rooboon ee diirran.

Waxaa dhulka jooga sare ee Geeska Afrika kuyaala keymo kala duwan. Waxaan tusaale ugu soo qaadan karnaa dhulka jooga sare leh ee koonfurta Galbeed ee Itoobiya ee ah dhulka ugu roobka badan (rooboon) Itoobiya ayaa waxaa kuyaala keymaha kulaalaha oo aad u cufan (isugu dhadhaw). Waxaa keymahan ku badan geedaha kulaalaha sida wansa, karero, diqur injat (geed madoobaha), koosoo iyo kuwo kale oo lamid ah.

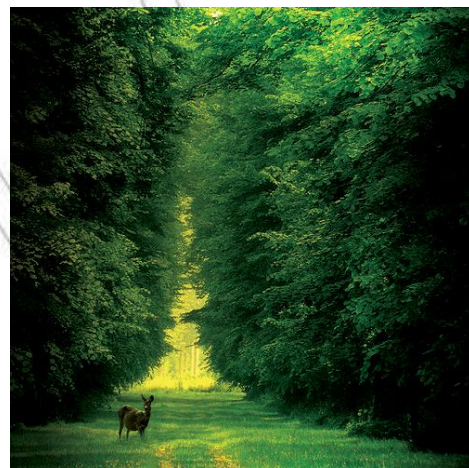
Hawl-galka 3.4

- 1 Maxay yihiin noocyada geedaha ku badan agagaarkiina? Sheeg (tax) magacyadooda?
- 2 Saddex qeybood isu qeybiya kana dooda dabecadaha waa weyn ee keymaha kulaalaha, kadibna u soo jeediya ardada fasalkiina warbixinta aad koox ahaan u soo diyaariseen.

Itoobiya waxaa kuyaala keymo kala duwan, kuwaas oo ay kuwa ugu waa weyn ka mid yihiin:

- B Keymalayda rooban ee kulaalaha:** keymahani waxay ku yaalaan meelaha Xaalada cimilo ee noocaas ah, waxaana laga helaa dhulka uu joogiisu u dhexeeyo 1500 m ilaa iyo 1800 m inta kasareyasa heerka badda. Keymaha noocan ah waxay kuyaalaan Koonfurta Galbeed ee Itoobiya, gaar ahaan gobolada Kafaa, Ellibaabuur iyo Wallaga. Geedaha aadka ugu badan kaymahan waxaa ka mid ah “Kararo”, “Wayraa”, Tiqur injat (geed-madoobe) iyo waansa.

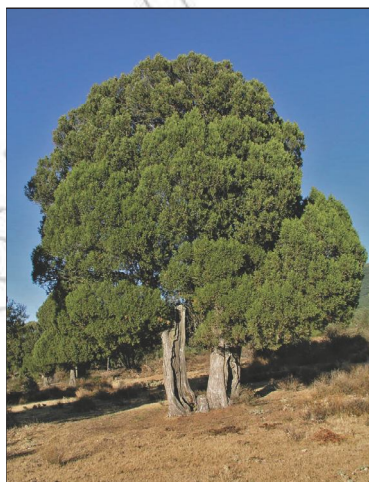
Jaantuska 3.3: Keynta kulaalaha

Keymaha kuyaala dhulka jooga sare ee kulaalaha dabecadahooda waxaa ka mid ah kuwan hoos ku qoran:

- *Waa kiwo waligoodha cagaaran, waa ay cagaaran yihiin sannadka oo dhan.*
- *Geeduhu waa kiwo aad iyo aad u dhaa dheer tartanna ugu jira falaaraha qoraxda (ilayska cadceeda)*
- *Waa geedo xidido buur buuran oo gas ama duf badan leh.*
- *Intooda badan waa geedo dhuux ama gun adag oo ay aad u adag tahay in la qaabeeyo, laakiin aad muhiim ah oo laga samaynayo alaabta guryaha iyo xafiisyada sida Kuraasta, miisaska, kabadho, i.w.m.*
- *Waa madow (mugdi) gudahoodi.*

T ***Keymaha Boodho-Kaarbaska:*** Kaymahan waxay ku yaalaan meelaha heer kulka qabaw ee cimilada kul-dhexaadka ah leh. Meelaha uu jooga dhulku ka sareeyo 1500 m inta ka saraysa heerka badda ee kuyaala dalkeena Itoobiya ayaa cimilada noocan ah leh. Gaar ahaan waxay kaymahan kuyaalaan dhulka buuralayda ah ee Arsi iyo Baale, Wallaga iyo Harar. Kaymahan waxaa kubadan geedaha loo yaqaano sigbaa (zigba).

J ***Kaymaha Juniberka:*** Kaymahan waxay si wanaagsan uga baxaan meelaha uu jooga dhulku ka sareeyo 2000 m heerka badda ee leh cimilada kul-dhexaadka. Waxay kaymahan kuyaalaan qayba kamid ah dhulka jooga sare ee koonfurta Bari, taagaga shawa, iyo dhulka buuralayda ah ee Waqooyiga iyo Badhtamaha ee Itoobiya. Geedaha ku badan kaymahan waa geedaha Junibar (“Tidh”).

Jaantuska 3.4: geedaha la yidhaahdo “Tidh”

X *Keymaha dhulka jooga hoose:*

Waa kaymaha kabaxa dhulka jooga hoose ee leh rays ku filan oo kacaawiya bixitaanka keymaha. Waxaa jira labo nooc oo kaymaha kabaxa dhulka jooga hoose ee Itoobiya ah. Waxayna kala yihiin kaymaha ka baxa hareeraha ama jiinka wabiyada (“Gallery or Riverine”) iyo kaymaha gaagaaban ee isku cufan. Keymaha kuyaala hareeraha wabiyada waa keymo aalaa garab qaada wabiyada waa weyn. Waxay Wabiyada hareerahooda ka helaan qoyaan ku filan oo ka caawiya bixitaan kooda.

Noocyada geedaha ugu caansan ee ka baxa waxaa ka mid ah geedka loo yaqaano Bardaha (“shola”). Waxaan tusaale wanaagsan ugu soo qaadan karnaa kaymaha ka baxa daafaha wabiyada Awaash, Wabi-shabeele iyo Ganaale. Geedaha ka baxa dhulka deegaanka Soomaalida, Itoobiya ee ay wabiyadu maraan waxaa ka mid ah bardaha, kabxanta, cadeyga iyo kuwo kaleba.

Dhanka kale, kaymaha gaagaaban ee dhulka jooga hoose waa kuwo cufan oo ka kooban geedaha qori cadka ah ee lashito iyo ooda wada qodaxda ah. Waxay ka jiraan kaymaha noocan ah gobalka dooxada Rift dhankiisa Sare, dhulka jooga hoose leh ee dhinaca Galbeed iyo dhulka jooga hoose ee Bariga Itoobiya. Dhulka jooga hoose ee Galbeedka Itoobiya waxaa can ku ah kaymaha loo yaqaano Bamboo, halka ay kaymaha qudhacayda (“Acacia”) ah ay caanka ku yihiin dhulka jooga hoose ee koonfur Bari Itoobiya.

Jaantuska 3.5: Qori-cadka Qudhaca

Jaantuska 3.6: Kaynta Bamboo

Sida dhul cawseedka kulaalaha oo kale, ayay kaymuhuna guri, (hoy) ugu yihiin noocyo badan oo duurjoog ah oo kala duwan. Xayawaanda duur joogta ah ee ku nool kaymaha waxay u badan yihiin kuwo geedafuul ah.

Xayawaanadan geeda fuulka ah waa kuwa ku dul nool geedaha. Waxaana kamid ah xayawaanadan daanyeerka, Qalamida iyo shimbiraha. Waxaan xayawaanada geedo fuulka ah tusaale wanaagsan ugu soo qaadan karnaa nooca daanyeerka loo yaqaano kolubas (Gureesa) ee ku nool kaymaha ku yaala Koonfurta Galbeed ee Itoobiya.

Jaantuska 3.7: Daayeerka kolubas (Gureesa) ee geeda fuulka ah

- 4 **Dhirta Albaynka (Jooga sare):** Meelaha sida aadka ah uu joogoodu sareeyo ee Geeska Afrika, heer kulku waa kuwo uu qabaw yahay roob da'una uu aad u yar yahay. Sidoo kale aad bay dabayluhu ugu badan yihiin. Waana ta keentay in baadka ka baxa meelaha kala duwan ee noocan ahi oo ah kuwan laga helo qaybaha gobolada aadka u kulul, aadka u qalalan iyo aadka u qoyanba. Baadka meelahaan sare ka baxaa waa kuwo u adkaysta qabowga badanaaba. Dhirta u adkaysata qabowga waxa loo yaqaanaa Baadka Albaynka. Meelaha sida aad iyo aadka ah u jooga sareeya ee Itoobiya, sida kuwan laga helo Buuraha simayn iyo Baali oo ah gobolo baad kani ku hagoogan yahay.

Hawl-galka 3.5

- 1 Dhirta albeynta ma ka baxdaa agagaarka aad ku nooshihiin? Hadii ay haa Jawaabtu tahay taxa inta aad kartaan?
- 2 Sidee ayey qabawga aadka ah ugu adkaysataa?

Intabadan dhirta kabaxda dhulka jooga sare ee buuraleyda ah waa dhir gaagaaban oo adkaysi u leh dabaylaha. Waana sababata keentay inay laf ahaantoodu la qabsadaan deegaan dabayl badan oo qabow badan.

Jaantuska 3.8: Dhirta Albaynka ee Buurta Raas dhajan

3.2 WAXTARKA DHIRTA DABIICIGA AH IYO XAYAWAANADA DUUR JOOGTA AH

Marka uu dhamaado cashirkan kadib, ardaydu waxay a woodi doonaan in ay:

- ❑ Taxaan waxtarada dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanada duurjoogta ah ee Geeska Afrika.

Hawl-galka 3.6

Intaad sadex sadex isu qeybisaan, isku daya in aad soo uruurisaan xogo ama macluumaad ku saabsan waxtarada dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanada duurjoogta ee lagahelo aaga aad ku nooshihiin ay u Leeyihiin dadka iyo deegaankaba; kadib warbixintiina usoojeediya fasalkiina.

3.2.1 Waxtarka Dhirta Dabiiciga ah

Hawl-galka 3.7

- 1 Waa maxay faa'iidoonyinka ay dhirta dabiiciga ah inoo Leedahay?
- 2 Waa ku wee noocyada dhirta ee aaga aad ku nooshiniin Laga isticmaalo (waxyaabo kala duwna loo isticmaalo)? Kadooda sida iyo sababta ay dadku u isticmaalaan?

Dhirta dabiiciga waxay inoo leeyihiin waxtaro aad u badan. Waxtarada dhirta dabiiciga ah ee geeska Afrika waxaa ka mid ah kuwan soo socda:

- 1 **Ilo tamareed:** dadka ku nool geeska Afrika ayaa ah dad ku tiirsan dhirta dabiiciga ah oo u isticmaala tamar ahaan. Geedaha ay dabka ku shitaan ee ay ku karsadaan cunooyinka waxay inta badan ka soo gurtaan kaymaha u dhaw. Dad badan oo ku nool Itoobiya ayaa qoryaha iyo geedaha ay ka soo gurtaan keymaha u dhaw u isticmaala dab ahaan oo shita si ay ugu karsadaan cunooyinka ay ubaahan yihiin.
- 2 **Sabada duurjoogta:** Dhirta dabiiciga ah ee Geeska Afrika waxay hoy (guri) u tahay duurjoog noocyo badan Leh (jaadad badan). Sidaynu horayba ugu soo sheegnay jaadadkaas kaladuwan ee xayawaanada duurjoogta ah ee Geeska Afrika waxay ku nool yihiin kaymaha iyo dhulcawseedyada gobalka.
- 3 **Ilo cunno iyo dawo:** Dhirta dabiiciga ah ee Geeska Afrika waxaa ka mid ah noocyo badan oo aynu u isticmaalo cuno ahaan ama caafimaad ahaan (dawo). Waxaa jira dawo dhaqameedyo badan oo Laga sameeyo dhirta, sida caleenteeda, xididka, gunta iwm.
- 4 **Cilmiga sayniska iyo tacliinta:** Dhirta dabiiciga ah waxay waxtar balaadhan u leedahay waxbarashada (tacliinta) iyo cilmi baadhista dhanka sayniska ee deegaanka.
- 5 Adkeynta ama dhawrida isku dheeli tiranaanta dabiici: Dhirta dabiiciga ah waxay dhawrtaa dheelitirnaanta dabiiciga ah ee cimilada. Hawada, carada, i.w.m.
- 6 **Dalxiiska:** Dhirta dabiiciga ah waxay qeyb libaax ka qaadataa bilicda deegaanka oo ay u siyaadiso dhaqaalaha ka soo gala dhanka dalxiiska. Dalxiisayaashu waxay booqdaan goobaha leh Baadka dabiiciga ee indhaha u roon iyo goobaha leh xayawaan duurjoog ah oo la xanaaneeyo.
- 7 **Ilaha alaabta caydhiin ee warshadaha:** noocya kala duwan oo ka mid ah dhirta ayaa waxaa ay yihiin ilaha alaabta caydhiin ee ay warshaduhu isticmaalaan. Tusaale, khudaarta, geedaha laga sameeyo looxaanta, xabagta, caleemaha i.w.m. xaga dawadana sidoo kale waxaa jira warshado soo saara dawooyin badan oo kasoo jeeda dhirta.

Hawl-galka 3.8

Waxaad isu qeyb saan saddex kooxood kadibna dood wadaag ka yeesha su'aalahan soo socda:

- 1 Majiraan wax dhir ah oo cuno ahaan looga isticmaalo aaga aad ku nooshihain? Haday Jiraan taxa magacyadooda?
- 2 Majirtaa dhir dawo ahaan loo isticmaalo aaga aad ku nooshiin? Haday jiraan maxaa la yidhaahdaa magacyadooda?
- 3 Sheeg hadday jiran gooba dalxiis oo ku yaala meelaha leh dhirta dabiiciga ah ee degmadiina?
- 4 Maka jiraan degmadiina ama agagaarkiina warshado alaab caydhiin ahaan u isticmaala dhirta dabiiciga ah?

3.2.2 Waxtarka xayawaanada duurjoogta ah

Xayawaanada duur joogtu waa xayawaanka qeybtiisa aanan aheyn dad lajoog ama dabjoog ee dibad jooga ah. Waa xayawaan aanan u soo dhawaan dadka oo aana ku ag noolaan karin.

Geeska Afrika wuxuu hodan ku yahay xayawaanada kaladuwan sida ugaadha, dugaaga iyo kuwa leh sifooyinka dabeecadaha ugaadha iyo dugaaga. Waxtarka xayawaanada duurjoogta ay leeyihiin kuwa ugu muhiimsan waxaa ka mid ah:

- i Waxaan ka helaa Birootiin: qaar ka mid ah duurjoogta ayeynu ugaadhsanaa kadibna cunaa hilibkooda oo aynu ka helaa birootiin. Tusaale: waxaa jira dad Itobiyaan ah oo ilaa hada ugaarsada ugaadha kala duwan siiba nooca deerada la jaadka ah sida cawsha, goodirka iyo kuwo kale.
- ii Isticmaalida warshadaha: xayawaanada duurjoogta waxaa agaab caydhiin ahaan u isticmaala warshado kala duwan. Dhogorta iyo maqaarka qeyb ka mid ah duurjoogta ayaa alaab caydhiin ahaan u isticmaalaan warshadaha qaarkood. Tusaale ahaan, haraga (maqaarka) Yaxaaska waxaa laga sameeyaa kabo, suuman iyo shandado aad qaali u ah.
- iii Cilmiga Sayniska iyo Waxbarashada: xayawaanka duurjoogta waxaa kale oo loo isticmaalaa cilmi baadhiso kala duwan. Qaarkood waxaa lagu tijaabiyaa waxayaabaha cusub oo lagu soo biiriyo dhanka caafimaadka (dawooyinka) waxaa kale oo ay qeyb libaax ka qaataan dhanka waxbarashada.
- iv Isu-dheelitirka dabiiciga: Duur joogtu waa kuwo uu Alle isu-dheelitiray. Qaar waxay ku nool yihiin cawska iyo biyaha, qaarna isla kuwan ayey ku nool yihiin oo waa hilib kunool oo waxay isu dheelitiraan dhirta dabiiciga

ah iyo xayawaanka dhirta quuta (kudul-nool) marka, isku-dul noolaanshaha ka dhaxeeya xayawaanka iyo deegaanka ayaa keenaysa isu-dheelitirnaanta deegaanka dhexdiisa.

- v Qiimaha bilicda: xayawaanada duurjoogta waxay leeyihiin soo jiidasho iyo qurux deegaanka waxtar badan u leh. Dad badan ayaa u dalxiis taga iyaga oo ujeedooyin kala duwan ka leh oo ay ka mid tahay nasasho.
- vi Ila-dhaqaale: xayawaanka duur joogta waxaa laga helaa dhaqaale badan oo xaga dalxiiska ah, oo dalxiisayaasha ayaa bixiya lacag ay ku daawadaan xayawaanka.

Hawl-galka 3.9

Intaad isuqaybisaan kooxo-tira yar kadooda ama.

Ka wada hadla faa'iidada ay leeyihiin duurjoogta ku nool deegaankiina.

3.3 SAAMEYNTA AY DHAKHSO U KORADHKA TIRADA DADKA KU LEEDAHAY DHIRTA DABIICIGA AH IYO XAYAWAANADA DUUR JOOGTA AH

Marka uu dhamaado cashirkan kadib, ardaydu waxay a woodi doonaan in ay:

- ❑ Aqoonsadaan saameynta ay dhakhso u koradhka tirada dadku ku leedahay dhirta dabiiciga iyo xayawaanada duurjoogta ee geeska Afrika iyo Itoobiya.

Hawl-galka 3.10

- 1 Islafalanqeeya saameynta waxyeelo ee dhakhso u koradhka tirada dadka uu ku leeyahay dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanaada duurjoogta ah?
- 2 Maka jirtaa dhibaatan dhakhso u koradhka tirada dadka deegaankiina?

Xawli u koradhka tirada dadka waxay keentaa saameyn dhinacya badan taabanaysa. Waxay saameysaa bulshada nolasheeda, dhaqaalaha, siyaasada iyo waliba deegaanka. Saameynta waxyeelo ee uu dhakhso u koradhka tirada dadku ku leeyahay dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanada duurjoogta ah ee geeska Afrika, waxaa ka mid ah:

- 1 **Xaalufinta dhirta:** Markay tirada dadku aad u koradho waxaa sido kale kordhaya baahida bulshada ee dhinaca dhulbeereedka, dagaanka iyo tamarta. Si ay deetana u daboolaan baahidooda ayey badanaa u xaalufiyaan dhirta, kadibna u isticmaalaan dhulka ay dhirta ka xaalufiyeen waxyaabo kaladuwan. Hadaba xaalufinta dhirtu waxay deegaanka u horseeda in uu noqdo Lamadagaan iyo waliba abaaro ku dhaca (habsada).
- 2 **Baabi'inta ama nabaad guurka deegaanka:** dhakhsa u koradhka tirada dadka ayaa sababa in duruufo kala duwan awgood loo xaalufiyo dhirta. Kadib carada ayaa u nuglaaneysa daadadka iyo dabeylaha oo ay la tagayaan. Waxaa kale oo iyadana ka dhaca deegaamada uu ka Jiro dhakhso u koradhka dadka haw xumo.
- 3 **Waxyeelaynta duurjoogta:** Sidaynu horayba u soo sheegnay duurjoogtu waxaa hooy (sabo) u ah oo ay ku tiirsan tahay dhulalka ay dhirtu hadhaysay. Marka dhakhsa u koradhka dadkuna wuxuu xaalufinayaa dhirta, waxaa kale oo uu keeni ugaadhsi sharcidaro ah. Marka qaarkaas iyo kuwo kale ayaa kamid ah waxyeelooyinka uu u gaysto dhakhsa u korka tirada dadka xayawaanada duurjoogta ah.

Hawl-galka 3.11

- 1 Maxay tahay dhibaata ugu weyn ee ka jirta deegaankiina ee dhinaca duurjoogta iyo dhirta dabiiciga ah?
- 2 Ma jiraan wax duurjoog ah oo laga dabar-gooyey deegaankiina?

3.4 DHAWRIDA DHIRTA DABIICIGA AH IYO XAYAWAANADA DUUR JOOGTA AH

Marka uu dhamaado cashirkan kadib, ardaydu waxay a woodi doonaan in ay:

- Qeexaan dhawirda.
- aqoonsadaan talaabooyinka ugu macquulsan ee lugu dhawri karo dhirta dabiiciga ah iyo duurjoogta.

Dhawrida kheyraadka marka aan leenahay waxaa laga wadaa si wanaagsan u isticmaalka kheyraadka. Marka ay dadku isticmaalayaan kheyraadka dabiiciga ah waa in ay si wanaagsan u isticmaalaan kana fikirkaan jiritaanka mustaqablaka khyraadka, oo ayna dabargoynin iyo sii baaqi ahaanshahooda.

Ilaalinta iyo xanaaneynta dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanka duurjoogta ah waxay ka dhigantahay dhawrid la dhawray kheyraadka dabiiciga ee deegaan leeyahay.

Sida ugu wanaagsan ee loo dhawri karo kheyraadka dabiiciga ee dhirta iyo duurjoogta ayaa waxay tahay ku dhaqanka talaabooyinkan hoos ku qoran.

Joojinta xalufinta dhirta: Guritanka iyo goynta geedaha ayaa waxay ka mid tahay dhibaatooyinka lagu hayo kheyraadka Itoobiya kuwa ugu waa weyn mid ka mid ah. Koradhka aad ka u sareeya ee tirada dadka Itoobiya ayaa wuxuu siyaadiyey baahida dadku ay u qabaan dhul ay ka dhigtaan beero iyo dagaan. Waxaa intaas u dheer shidashada geedaha iyo u isticmaalka dhismayaasha ayaa sababa gurida iyo xaalufinta dhirta Itoobiya.

Joojinta ugaadhsiga sharci darada ah: Ugaadhsiga sharci darada ah waa mid ka mid ah dhibaatooyinka lacaadaystay ee haysta ama laqu hayo xayawaano badan oo duurjoogta Gobolka Geeska Afrika ah. Ugaadhsiga sharci darada ah ee ay dadku xayawaanada duurjoogta ah ku hayaan waa mid ayna u kala aabayeelaynin oo aynan eegaynin da'da, nooca, ama sinjiga iyo waliba lab iyo dhadig toona. Sidaa daraadeed xayawaano badan ayaa halis gala amaba dabargo'a. hadaba waxaa lagama maarmaan ah in la xakameeyo ugaadhsiga sharci darada ah si loo sugo jiritaanka sinjiyadeed ee xayawaanka oo ayna u noqonin kuwo dabar go'a.

Wacyigalinta bulshada: bulshada oo Loo sheego laguna wacyi galiyo dhibaatooyinka ay leedahay si xun u isticmaalka kheyraadka iyo faa'iidooyinka ay leedahay dhawrida kheyraadka debiiciga ah.

Dajinta sharciya adag iyo hirgalintooda: waa sharciyo lagu ciqaabayo qof kasta oo wax yeelo u geysta kheyraadka dabiiciga ah, una isticmaala si aana waafaqsaneyn sharciga.

Isticmaalka ilo tamareedyo kale: geedaha (Dhirta) oo tamar ahaan looga isticmaalo oo lagu karsado cunooyinka ayaa ka mid ah dhibaatooyinka kheyraadka geeska Afrika lagu hayo. Si taas loo yareeyo waa in ay bulshadu heshaa fursado kale oo ay tamar ahaan u adeegsan karto.

Dhismayaasha oo iyana Loo adeegsado qalabyo ama waxyaabo kale oo badala isticmaalka dhirta dabiiciga ah.

In la sameeyo seeraha qaran ee xayawaanka lagu ilaaliyo. Waxaa jira dalkeena Itoobiya goobo badan oo ay ka jiraan beeraha xayawaanka Lagu ilaaliyo, waxaana kamidah kuwa ku yaala Awaash, Buuraleyda Baale, Mago iyo kuw kale.

Jaantuska 3.10: seeraha qaran ee Mago

Jaantuska 3.9: Qeyb kamid ah xayawaanada seeraha qarana ee Mago

SOOKOOBID

- ❑ Wadamada geeska Afrika waa wadamo hodan ku ah dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanada duurjoogta ah.
- ❑ Dhirta Lama degaanka iyo Lama degaan xigeenka, dhul cawseedka, keynta iyo Albaynta ayaa kamid ah dhirta dabiiciga ah ee Geeska Afrika. Hadaba dhirtaas ayaa ah mid sabo ama hooy u ah xayawaano kala duwan oo duurjoog ah.
- ❑ Dhirta dabiiciga ah ee dalkeena Itoobiya waxaynu u isticmaalaa cuno, dawo dhaqameed, alaabta caydhiin ee warsadaha, iwm.
- ❑ Dhakhso u korodhka tirada dadka ayaa ah dhibaato aad u weyn oo waxyeelo ugaysata dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanada duurjoogta ah.
- ❑ Si loo dhawro xayawaanada duurjoogta ah ee deegaankeena iyo dalkeena Itoobyiyaba waa in:
  - ◆ Wax labaro Lana wacyigaliyo bulshoda
  - ◆ La sameeyo sharciyo adag oo La hirgaliyo
  - ◆ La helo ilo tamareedyo kale
  - ◆ La sameeyo seeraha qaran ee lagu ilaaliyo xayawaanada.
  - ◆ La xakameeyo xaalufinta dhirta iyo ugaadhsiga sharcidarada ah.

LAYLISKA GUUD EE CUTUBKA 3^{aad}

I *Run ama Been ku qor*

- 1 Nooca dhirta dabiici ee ka baxa meel waxay ka tarjumayaan xaaladaha muuqaaleed iyo cimilo ee ay meeshaas leedahay.
- 2 Meelaha lama dagaanada iyo lama degaan xigeenada badanaa dhirta ka baxdaa waa dhir abaareed.
- 3 Geedaha xilli walba cagaaran waa kuwa caanka ku ah qaybaha qalalan ee Itoobiya.

- 4 Guraasa waa xayawaan geedo-fuul oo ku nool kaymaha.
5 Xaalufinta dhirta dabiiciga ah waxay keentaa dhibaatooyin badan.

II *Buuxi meelaha Banaan*

- 1 _____ waa habsami u isticmaalid la'aanta dhirta kaymaha.
2 _____ waa habsami u isticmaalka kheyraadka.
3 Dhirta adkaysiga u leh abaarta iyo biya la'aanta waxay ka baxdaa dhulka jooga _____ leh.
4 Dhirta adkaysiga u leh qabawga waxay ka baxdaa dhulka googa _____ leh.
5 Si loo ilaaliyo xayawaanka duurjoogta ah waa in loo sameeyo _____ qaran oo lagu xanaaneeyo.

III *Ka bixi jawaabo kooban*

- 1 Waxaad qortaa afar ka mid ah waxtarada xayawaanda duurjoogta ay u leeyihiin dadka iyo deegaanka.

B _____

T _____

J _____

X _____

- 2 Tax ama qor afar kamid ah waxtarada dhirta dabiiciga ah.

B _____

T _____

J _____

X _____

- 3 Dood gaaban ka yeesh sida loo dhawri karo dhirta dabiiciga ah iyo xayawaanada duurjoogta.